

מתן

על הפסח

התכנית השש-שנתית המקוונת
ללימוד שבועי של נביאים וכתובים

תהילים משנור ק"ל

מזמור ק"ל נקשר בתודעתנו לימי התשובה והסליחות. חז"ל תיקנו לאמרו ביום הכיפורים, האר"י תיקן לאמרו בעשרת ימי תשובה ויש שנוהגים לומר אותו גם בהושענא רבה. על מזמור זה כותב פ' מלצר: "פרק קטן זה הוא אחת התפילות הפופולריות הנרגשות ביותר, שבהן בטאו ישראל דוויים וסחופים את מרי נפשם ואת תחנוני לבם על כל צרה שבאה" (מלצר עמ' שפ"ג).¹ ואכן, עיון במזמור מעלה שמדובר במזמור סליחה. האדם זועק מעומק ליבו ומבקש את סליחת ה'. אך תמוה המעבר בין ראש המזמור לסופו. כיצד יתכן שממעמקי הצרה הפרטית עובר בעל המזמור לדיבורי עידוד לכלל העם ולתחושות בטחון, הקלה ותשועה כל כך עמוקות?
המזמור מורכב מכותרת וארבע בתים, כל אחד מהבתים מורכב משני פסוקים. הבית הראשון והשלישי מנוסחים בגוף ראשון יחיד. הבית השני והרביעי מנוסחים בלשון הגותית. את מבנה המזמור ניתן לראות בתרשים הבא:

(א) שִׁיר הַמַּעֲלוֹת

בית ראשון - דיבור בגוף ראשון יחיד (א-ב)

מִפִּמְעַמְקִים קָרָאתִיךָ ה'!
(ב) אֶ-דָּנִי שְׁמַעָה בְּקוֹלִי
תְּהַיְיבָה אֲזַנִּיךָ קְשׁוּבוֹת לְקוֹל תַּחֲנוּנָי.

בית שני- התבוננות הלאתית (ג-ד)

(ג) אִם עֲוֹנוֹת תִּשְׁמַר יְ-ה
אֶ-דָּנִי מִי יַעֲמֵד.
(ד) כִּי עֲמָה הַסְּלִיחָה
לְמַעַן תִּתְּרָא.

בית שלישי - דיבור בגוף ראשון יחיד (ה-ו)

(ה) קִוִּיתִי ה' קִוְיָתָה נַפְשִׁי
וְלִדְבָרוֹ הוֹחֲלָתִי.
(ו) נַפְשִׁי לֹא-דָנִי
מִשְׁמָרִים לְבַקֵּר שְׁמָרִים לְבַקֵּר.

¹ פ' מלצר, פני ספר תהילים, ירושלים 1982.

בית רביעי - התבוללות הגלות (5-ח)

(ז) יחל יִשְׁרָאֵל אֶל ה'
כִּי עִם ה' הַחֶסֶד
וְהַרְבֵּה עֲמוֹ פְדוּת.
(ח) וְהוּא יַפְדֶּה אֶת יִשְׂרָאֵל מִכָּל עֲוֹנוֹתָיו.

בית ראשון - דיבור בגוף ראשון יחיד (א-ב)

הבית הראשון הנושא אופי אישי חויתי נפתח בפנייה לה'. במהלכו, בעל המזמור מבקש שה' ישמע ויקשיב לקול תחנוניו.

1. המילה הראשונה במזמור כולל תיאור מקום שהוא לוואי למשפט העיקרי: "מעמקים".
א. עיינו בישעיהו נ"א, י; יחזקאל כ"ז, לד; ותהילים ס"ט, ב-ג, ובדקו באיזה הקשר מופיעה שם המילה "מעמקים".
ב. נתחו את המשמעות המטפורית של המילה וחשבו מהן התחושות והחויות שבעל המזמור רוצה להעביר לנו בפתיחה חריגה זו. עיינו גם בפרשנים הבאים:
אבן עזרא : טעם ממעמקים בעבור היות ישראל בגלות ודלות וקלון ושפלות.
רד"ק: דימה הגלות למעמקי מים.
ע. חכם: הריני קורא אותך חזקת אלך ה' ממקום עמוק, כלומר: בהיותי נתון במצב של שפלות וצרה ודכאון.

2. מדוע בעל המזמור כופל את דבריו ומבקש "ה' שמעה בקולי תהינה אוזניך קשובות לקול תחנוני". מה היחס בין שמיעה להקשבה? בין קולי לבין קול תחנוני?

3. מה הבעיה בגינה פונה המשורר בעוצמה כזאת לקב"ה? מה תוכן בקשתו?

בית שני - התבוללות הגלות (א-ד)

הבית השני עוסק בנושא החטא והסליחה במערכת היחסים שבין האדם לבורא. סגנונו הוא חכמתי הגותי.

4. חלקו הראשון של הבית השני מנוסח כמשפט תנאי המסתיים בשאלה רטורית בגוף שלישי "אם עֲוֹנוֹת תִּשְׁמְרֶה יְהוָה אֶת-דְּוֵי יְיָ עֲמֹד", מדוע בעל המזמור מנסח את דבריו באופן הזה? כיצד צורת הניסוח הזו מחדדת את המסר?

5. בחלקו השני של הבית השני ניתן כעין מענה לשאלה: "כִּי עֲמֹד הַסְּלִיחָה לְמַעַן תִּתְּנָה".
א. מה משמעות האמירה "כי עמך הסליחה"?

עיינו בדברי **המלבי"ם**: כי עמך הסליחה, ר"ל שיש הבדל בין בשר ודם הסולח ומוחל למי שחטא כנגדו, שיעשה זאת מצד איזה ענין שמצא בהחוטא, ע"י שחוטא התחרט וביקש סליחה, או ע"י שריחם עליו, או ע"י שמצא חן בעיניו, ואם כן סיבת הסליחה לא נמצא עם הסולח רק עם מי שסולחים לו. מה שאין כן אתה סיבת הסליחה נמצא בך, כי אי אפשר שיצויר אל בורא ומקיים ברואיו אם לא יהיה סולח לעולם, כמ"ש במדרש שאמר א"א ע"ה להקב"ה אם דין אתה מבקש אין עולם ואם עולם אתה מבקש אין דין, ואם כן סיבת הסליחה נמצא עמך, וגם שגדר הסליחה הוא שיעביר את העוון כאילו לא היה במציאות כלל, וזה לא יוכל האדם לעשות שיעשה מדבר שהיה במציאות כאילו לא היה, וע"כ לא נמצא בשום מקום בתנך סליחה מאדם לאדם רק מה'.

ב. מהי הבעיה התיאולוגית היכולה לנבוע מהנאמר בפסוק. כיצד מתמודד איתה ע' חכם?
ע' חכם: ועוד הכתוב מלמדנו, שאף על פי כן שלכאורה יש לטוען לטעון, שמידת הסליחה עשויה לפתות את חלושי הדעת לזלזל ביראת שמים ולחשוב, שבין כך ובין כך יסלח להם, האמת לא כן היא, אלא מדת הסליחה מרבה יראת שמים ומחזקת את יראי ה' בדרכם, שמתוך שהם מכירים שה' סולח לעוונות, הם יודעים שלעולם לא תאבד תקוותם, ועל ידי זה הם נמשכים ליראת שמים. ואילו היה האדם נענש בכל חומר הדין, היו הבריות מתייאשים וזנחים את יראת ה' (מזמור קל הערה 6)

בית שליש - דיבור בגוף ראשון יחיד (ה-ו)

בבית השלישי שוב חוזר בעל המזמור ומדבר בגוף ראשון על עצמו.

6. עמדו על קווי הדמיון והשוני בין הבית הראשון לבית השלישי? מי הדובר, מהי הבקשה, מהי האווירה, מהן המילים המנחות. האם התחולל אצל בעל המזמור תהליך של שינוי?

7. מהי בקשתו של בעל המזמור עיינו בדבריו של **מ' וייס**?
השורש יח"ל מקביל כאן לשורש קו"ה. בעל המזמור מייחל לדברו של ה'. פירושים רבים מציעים שדבר ה' הוא פעולת הכללית. המשמעות היא שתקוותי לה' היא תוחלתי לדברו. המרגיש כי ה' רחוק ביותר ממנו מוחיל לפעולתו - בה ירגיש את קרבתו, את נוכחותו.

8. מה משמעות הדימוי "נפשי לא-דני משמרים לבקר שמרים לבקר" עיינו בדברי רש"י ובדברי פרופ' י' בלאו.
רש"י: שומרים לבקר - מצפין וחוזרין ומצפין קץ אחר קץ.
פרופ' י' בלאו: 'שמרים' הראשון - שם עצם, והשני - פועל, ופירוש הכתוב: תקוות נפשי לה' חזקה מתקוותם של השומרים (- שומרי העיר) לבקר (- עד הבוקר), אשר הם שומרים (- מצפים) לבקר (- לבוא הבוקר).

בית רביעי - התבוננות הלאתית (ה-ז)

בבית הרביעי עובר המשורר לקריאה המופנת לכלל העם. הוא פותח בקריאה "יחל ישראל אל ה' כי עם ה' החסד והרבה עמו פדות" והוא מבטיח לשומעיו ש"ה' יפדה את ישראל מפל עונותיו".

9. עמדו על קווי הדמיון והשוני בין הבית השני לבית הרביעי? מי הדובר, מהי סוג האמירה, מהי האווירה, מהן המילים המנחות. האם התחולל אצל בעל המזמור תהליך של שינוי? עיינו גם בדבריו של **מ' וייס**:
ה' ישחרר, יגאל את האדם מהעוון ולכן האדם לא יהיה שבוי יותר בחטא. כלומר לא מדובר בסליחה וביטול העוון אלא בהבטחה לביטול שלטונו של העוון על האדם. הבקשה אינה רק לסליחה אלא לדבר עקרוני בהרבה - פדות מעוון.

² מ' וייס, "תהלים ק"ל", תרביץ סה (ב) תשנ"ו, עמ' 203-208.

מה הקשר בין בתי המסמור ומהו התהליך שמתייחס בו?

10. לדעת ד"ר י' יעקבס, המזמור מתחלק לשתי מחציות מובחנות (א-ד, ה-ח).³ החלק ראשון מאופיין בכך שהדיבור לה' מופיע בגוף שני, הפניה לה' הנובעת ממצוקה קשה ונתיב הפניה הוא מהאדם לה'. החלק השני מאופיין בדיבור לה' בגוף שלישי, הפניה לה' הנובעת מתוך תקווה וייחול ונתיב הפעולה המתבקשת הוא מה' לאדם. מה פשר ההבדלים בין חלק א' לחלק ב'? י' יעקבס טוען שהבית הראשון מוקדו יראה ואלו הבית השני מוקדו אהבה. חזקו את דבריו דרך עיון בפסוקים.

11. מה משמעות המעבר המפתיע מעומק של עוון פרטי לתשועה כללית? לדעת ר' מגידוב, התהליך המתרחש במזמור הוא תהליך של שינוי עמוק בנפש האדם. עיינו בדבריה:⁴

קולה של מידת הדין, של "מה נכון" ו"מה צריך/צודק/הוגן" על פי קני מידה בלתי מתפשרים, משתיק לעיתים קולות אחרים העשויים לאפשר קבלה פנימית של שגיאות וטעויות. קולות אלה עשויים להשפיע לא רק על ראיית האדם את עצמו, אלא גם על דרך ראייתו את האחרים. בעל מזמור ק"ל הרגיש לכוד במעמקים, סוהרו היה קולה של מדת הדין הוא שכלא אותו בתחושת העוון והאשם, והוא היה זקוק לקולה של מידת החסד והסליחה כדי להשתחרר... משמצא בעל המזמור את הקול הזה בתוכו היה יכול לראות גם את עוונותיהם של ישראל ואת האפשרות שציבור שלם יוכל לחזור על התהליך שעבר האדם הפרטי. תהליך זה התאפשר בזכות ההבנה שאחת מתכונותיו של האל היא הסליחה - כאשר ניתן מקום לקול הפנימי והאדם סולח לעצמו הוא היה יכול לבקש סליחה גם בעבור אחרים.

החיבה: הרב ת"ק, אורות התשובה פרק ג

יש תשובה מכוונת נגד חטא מיוחד או חטאים רבים. והאדם שם חטאו נוכח פניו, ומתחרט עליו ומצטער על אשר נוקש בפח החטא, ונפשו מטפסת ועולה, עד שהוא משתחרר מהעבדות החטאית. וישנה עוד הרגשת תשובה, סתמית כללית. אין חטא או חטאים של עבר עולים על ליבו, אבל בכלל הוא מרגיש בקרבו שהוא מדוכא מאוד, שהוא מלא עוון, שאין אור ד' מאיר עליו. מתוך מרירות נפשית זו באה התשובה כרטייה של רופא אומן. הרגשת התשובה ועומק ידיעתה, סמכותה הגדולה בעומק הנפש, בסתר הטבע, ובכל חדרי התורה, האמונה והמסורת, בכל כוחה היא באה חוזרת מתוך נפשו. **ביטחון עוז ברפואה, בתחייה הכוללת, שהתשובה מושיטה לכל הדבקים בה, מעביר עליו רוח חן ותחנונים.**

³ י' יעקבס, "מיראה לאהבה: עיון במזמורים ק"ל-קל"א בתהילים", וביום צום כיפור ייחתמו (תשס"ה), עמ' 317-326.

⁴ רוני מגידוב היא המפקחת המרכזית על הוראת התנ"ך בזרם הממלכתי. הדברים נלקחו מתוך שיעור שכתבה להוראת מזמור ק"ל.